

Чинники, що сприяють економічній злочинності в Україні та її проявам в організованих формах

О.С. Сомик

здобувач,
Національна академія
внутрішніх справ

Науковий керівник: д.ю.н.,
проф. Користін О.Є.

Стаття присвячена аналізу проблем детермінації економічної злочинності в Україні, зокрема, в організованих формах її прояву.

Статья посвящена анализу проблем детерминации экономической преступности в Украине, в частности, в организованных формах ее проявления.

The article analyzes the problems of determination of economic crime in Ukraine, particularly in its organized forms of manifestation.

Ключові слова: економічна злочинність, детермінанти економічної злочинності, групова злочинність, організована злочинність.

Постановка проблеми

Протидія економічній злочинності завжди займає провідне місце в діяльності правоохоронних органів. Проте, важливим щодо адекватності такої діяльності є достатньо об'єктивне розуміння детермінації цього виду злочинності, особливо в організованих формах прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремим науковим і прикладним проблемам злочинності в економіці України як незалежності держави останнім часом приділяється значна увага. Вони розглядаються в дисертаційних дослідженнях, монографіях, відповідних розділах підручників і навчальних посібників, наукових статтях. У різні роки ці проблеми вивчали відомі вчені колишнього Радянського Союзу й України, зокрема, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.Т. Білоус, А.М. Бойко, В.І. Борисов, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, М.І. Камлик, В.В. Коваленко, М.Й. Коржанський, О.Є. Користін, Я.М. Кураш, О.М. Костенко, О.М. Литвак, В.О. Мандибура, Г.А. Матусовський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький,

О.І. Перепелиця, В.М. Попович, В.В. Сташис, С.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, І.К. Туркевич, В.П. Філонов, В.І. Шакун, В.Ю. Шепітько та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сучасному етапі розуміння детермінації економічної злочинності, в умовах закріплення ринкових економічних відносин, недостатнім є формування цілісної системи запобігання економічній злочинності, особливо в організованих її проявах.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сучасної детермінації економічної злочинності в Україні на основі існуючих методологічних підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Причини й умови злочинності визначають як систему негативних для відповідної суспільно-економічної формації та держави соціальних явищ, що детермінують злочинність як свій наслідок [1, с. 136]. Причому, як правило, під причинами розуміють ті явища, що безпосередньо породжують, відтворюють злочинність, а під умовами – яви-

ща, які хоча самі по собі й не породжують злочинність, але сприяють, інтенсифікують формування та дію причини. У багатьох підручниках і посібниках із кримінології чітко розмежовуються причини й умови злочинності [1, с. 139-142; 2, с. 57]. Про причини злочинності йдеться й у сучасній юридичній науці України [3, с. 79-81; 4, с. 144].

Однак такий підхід викликає заперечення, оскільки передбачає розуміння причин і умов як раз і назавжди чітко визначених явищ саме в такій якості. Тому слід погодитися з А.І Долговою, що насправді оцінка одних явищ як причин, а інших як умов має відносний характер [5, с. 216]. У різних злочинних проявах одне явище може виступати причиною або умовою. Недарма Т. Селлін під причиною злочинності розуміє обставини чи умови, які передували злочинній поведінці [6, с. 28]. Це, по суті, означає, що для вченого поняття причини й умови не наповнені різним змістом при поясненні злочинної поведінки. Недосконалість такої диференціації відображена й у роботах німецьких кримінологів Е. Бухгольца, Д. Лекшаса, Р. Хартмана [7, с. 91-95]. Подібну точку зору знаходимо у Б.Д. Овчиннікова, який вважає поділ причинних факторів на причини й умови також відносним, на підставі чого стверджує, що і соціальні фактори не можуть однозначно вважатися причинами злочинів [8, с. 44].

Очевидно, детермінанти конкретного злочину утворюють детермінанти злочинності певного виду. При цьому, злочинність як соціально-правове явище інтегрує в собі всі детермінанти, властиві різним видам злочинності й окремим злочинам.

Існує кілька класифікацій детермінант злочинності, проте основними, що дійсно відображають сутність цього явища, вважаємо три класифікації. По-перше, як зазначалося вище, детермінанти за рівнем функціонування поділяються на: злочинності загалом; окремих видів (груп) злочинів; окремих злочинів. По-друге, детермінанти злочинності за своїм змістом можуть

бути поділені на соціально-політичні, економічні, психологічні, виховні, біологічні, географічні та ін. По-третє, за природою виникнення детермінанти злочинності окремі вчені пропонують поділяти на три категорії: об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні. Однак, розглядаючи ці категорії, автори об'єднують перші дві як такі, що не залежать від волі людей і тому не можуть бути усунуті відразу [9, с. 66]. Тому, на наш погляд, немає сенсу в такому поділі. Найбільш обґрунтованим вважаємо поділ детермінант злочинності на об'єктивні та суб'єктивні [10, с. 46].

Головними факторами злочинності у сфері економічної діяльності в нашій країні різними дослідниками останнього часу називалися переважно диспропорції економічного розвитку, невідповідність між економічними потребами й економічними можливостями їх задоволення, між інтересами розвитку окремих галузей економіки, між економічними інтересами окремих господарюючих суб'єктів, індивідуума та суспільства [11].

З усіх названих факторів загальної комплексної причини цього виду злочинності головним рушійним елементом, на наш погляд, була і залишається об'єктивно існуюча система протиріч між економічними інтересами та потребами кожної конкретної особи (групи осіб), суспільства й держави, іманентно притаманна будь-якій системі економічних відносин.

Для нинішньої України буде достатньо виправданим твердження, що економічна злочинність є не лише породженням поляризації населення за рівнем доходів, а самою сутністю економічної трансформації суспільства, спрямованої на повну деструктуризацію економічного й інтелектуального потенціалу нації на угоду окремим кланово-олігархічним групам. Проблема економічної злочинності в Україні – це не проблема тих, хто не працює та не навчається. Це проблема соціально-економічної політики держави, яка не створює можливості отримання доходу за рахунок трудової

активності та власної працездатності, а натомість відкрила широкий простір для кримінальних зловживань у сфері економічної діяльності. Тому й виїжджають українці за кордон, де нині їх працює, за різними підрахунками, від п'яти до семи мільйонів осіб.

Аналіз економічних факторів детермінації економічної злочинності дав змогу зробити висновок, що, незважаючи на поширену думку стосовно відносної бідності як основної причини цієї злочинності, бідність, якщо і є такою причиною, то не головною. Якби бідність була єдиною причиною такої злочинності, то досить важко було б пояснити, чому вона існує як в економічно розвинутих країнах, так і в тих, що розвиваються, чому злочини вчиняють як бідні, так і багаті. Разом з тим, результати аналізу формують висновок, що глибина диференціації населення за рівнем доходів впливає на рівень соціально-економічної напруженості в суспільстві та, відповідно, на рівень стабільності криміногенної ситуації. Таким чином, високий рівень економічної злочинності в багатьох випадках можна розглядати як причину майнової нерівності та соціально-економічної кризи, а не як її наслідок.

Окремої уваги заслуговує фінансова криза, що охопила багато країн світу і, зокрема, Україну. Хоча низка країн, переборюючи труднощі, пов'язані з проблемами світової кризи, не фіксує поглиблення соціально-економічного рівня та криміналізації відносин, для України новітній період характеризується спадом виробництва, розбалансованістю економіки, зниженням життєвого рівня населення, продуктивності праці, поглибленням тінізації економічних відносин із посиленням кримінальної складової тощо. Фінансова криза остаточно загострила кримінальну ситуацію в країні, створивши ідеальні умови для розквіту економічної злочинності та криміналізації суспільства.

Саме тому логічним є висновок, що будь-яка система економічних відносин, незалежно від її політико-юридичної природи, в умовах кризового стану сус-

пільства в силу іманентно притаманних їй протиріч розвитку й особливо їх загострення здатна породжувати економічну злочинність, оскільки визначає нерівні умови й можливості задоволення життєво важливих потреб та інтересів людини.

До цього слід додати втрату економіко-правових і моральних орієнтирів, законослухняної поведінки, атрофію почуття протесту проти протиправних засобів досягнення матеріального достатку. Це притаманне всім рівням соціальної ієрархії суспільства – від пересічних громадян до представників вищих ешелонів влади.

В історичному плані ринкова економіка довела свою життєздатність. Але вона породила високий рівень економічної злочинності, у тому числі в економічно розвинутих країнах. Ринкові економічні відносини ще більшою мірою відтворюють економічну злочинність, оскільки побудовані на первісно запрограмованій ідеології економічної нерівності, безробітті, отриманні прибутку будь-якою ціною та в максимальних розмірах. Гонитва за багатством і прагнення до економічного благополуччя за будь-яку ціну, як іржа, роз'їдають морально-правові основи суспільства, культуру та духовний потенціал людей. Суспільство, що засноване на принципах ринкового індивідуалізму, у багатьох відношеннях має дегуманізуючий характер. Тому ті, хто нині вважають, що розвиток ринкових відносин в Україні – єдина панацея від пут адміністративно-командної системи, глибоко помиляються. Тим більше, що практика запровадження ринкових відносин у нашій країні призвела до використання труднощів перехідного періоду виключно для особистого збагачення переважно кримінальним шляхом. Особливістю розвитку ринкових відносин в Україні є те, що адміністративно-командна система управління економікою органічно вкоренилася внаслідок свого монопольного становища в перебудову її на ринкових началах. Це й призвело до кримінального симбіозу номенклатурно-ринкових

командних економічних відносин і зародків капіталістичних економічних відносин у нашому суспільстві.

Перехід до системи ринкових відносин в умовах неадекватного державного регулювання в кримінологічному плані є визначальним фактором зростання обсягів і тяжкості злочинів у сфері економіки. Деретуляція економіки звела нанівець дію об'єктивних економічних законів і впродовж 13 років виступає як домінуючий криміногенний фактор. Висновок один – деградує економіка, деградує людина, деградує суспільство.

Наведені дані дають змогу констатувати, що входження в ринкову економіку породило досить гострі соціальні протиріччя між способом виробництва, який формується, і розподілом матеріальних благ, організаційно-господарськими рішеннями нової економічної політики держави й економічними потребами пересічного громадянина.

Окремої уваги потребують питання кримінологічного дослідження детермінант групової злочинності, яке повинно бути спрямоване, насамперед, на розкриття необхідних взаємозв'язків, що впливають із внутрішньої сутності та природи групової злочинності, які виявляються з певною частотою й закономірністю в певних умовах (явищах, процесах), що відіграють ту чи іншу роль у груповій злочинності.

Таким чином, детермінантами групової злочинності є основні детермінанти, які обумовлюють існування злочинності загалом. Це, зокрема, пояснюється тим, що практично кожний умисний злочин може вчинятися групою осіб. Відповідно, групова злочинність охоплює за змістом практично всі види умисних злочинів, у тому числі й економічних.

До об'єктивних детермінант, які обумовлюють і групову злочинність, слід відносити сукупність факторів, що впливають на злочинність у сучасному світі та повністю чи майже повністю не залежать від волі людей, але історично успадковані від попередніх епох, вони підтримують стан напруженості в су-

спільстві та сприяють злочинності. Слід зазначити, що оскільки злочинність як соціально-правове явище за своїм змістом є неоднорідною, то всі її прояви не можуть пояснюватися тими ж соціальними процесами та явищами.

Економічні фактори найчастіше трансформуються в соціальні. Тому, на нашу думку, на сьогодні можемо говорити не лише про економічну кризу в суспільстві, а й системну суспільну кризу. Економічні детермінанти впливають на поведінку людей не прямо, а опосередковано через певні соціальні явища. Дійсно, рівень економічного розвитку суспільства впливає на соціалізацію людини, оскільки визначає рівень життя членів українського суспільства. Кризові явища економіки супроводжуються зниженням життєвого рівня багатьох українських громадян, збільшенням кількості осіб, які живуть за межею бідності, а також осіб, які за будь-яких умов не бажають жити відповідно до рівня свого матеріального забезпечення.

В українському суспільстві склалися відносини, за яких особистість відчуває себе нерівною з іншою, що часто продукує злочинну поведінку. Як правильно зауважує А.С. Мохова, суспільство знехтуваних людських прав неминуче розплачується високим рівнем злочинності [12, с. 48].

Зазначимо також негативне значення деяких сторін міграції. Учені констатують, що, крім етнічної й трудової, з'явилися бізнес-міграція, вимушена міграція та біженці [13, с. 6]. Серед осіб, які від'їжджають з України, чимало таких, що продовжують займатися злочинною діяльністю (у сфері економіки, фінансів, торгівлі) за кордоном. Крім того, матеріальна незабезпеченість, житлова та побутова невлаштованість, моральна спустошеність, агресивність осіб, які мігрували в Україну, часто штовхають їх на злочинний шлях. Таким чином, незаконна транзитна міграція та незаконне перебування іноземних громадян на території нашої держави негативно позначаються на криміногенній ситуації. Вона ускладнюється у зв'язку з появою нових видів злочинів,

що напряму пов'язані з діяльністю таких злочинних груп: незаконне переправлення осіб через державний кордон, підробка чи незаконне придбання закордонних паспортів і віз, неправомірне використання кредитних карток, валютні операції та ін. Злочинні групи з українців та іноземців, які займаються незаконним переправленням громадян Азії, Африки в країни Західної Європи, Скандинавії, Америки, використовують територію України як проміжний варіант. Нелегальна міграція має стійку тенденцію до зростання, поширюється діяльність злочинних груп із нелегального перевезення іноземців через територію нашої держави, зростає рівень наркоманії, контрабанди зброї, підробки документів, торгівлі людьми тощо.

Таким чином, поданий перелік об'єктивних детермінант злочинності підтверджує думку Ю.Д. Блувштейна про те, що науковий інтерес кримінологів повинен бути зосереджений не на пошуках специфічних причин злочинності, а на виявленні зв'язків, які ведуть від суперечностей суспільного розвитку до злочинності [14, с. 36]. Усі названі об'єктивні детермінанти відіграють суттєву роль у розвитку як злочинності загалом, так і групової зокрема.

Друга група детермінант – суб'єктивні, внутрішні умови, що впливають на злочинність (у тому числі групову), пов'язані зі способом життя людей. Іноді їх визначають як суб'єктивні причини злочинності, тобто певні елементи соціальної психології, що виявляються у викривлених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях і правосвідомості осіб, які вчиняють правопорушення. Тобто, суб'єктивні детермінанти охоплюють усе особистісне, що залежить від конкретної людини: її свідомість, цінності, потреби, традиції, мораль, право тощо. До суб'єктивних детермінант відносять найрізноманітніше коло факторів.

Українською та актуальною є думка Е. Феррі, висловлена на початку ХХ сторіччя стосовно того, що злочинність безсмертна доти, доки не зміняться моральні та ціннісні орієнтири людства.

«З тих пір, як був кинутий в маси лозунг «збагачайтесь», розвивається моральна хвороба крезоманія (манія багатства), яка примушує людей вважати гроші найвищою цінністю життя і неодмінною умовою щастя. Цінність кожної людини визначається не стільки тим, що вона є, скільки тим, що вона має...» [15, с. 180].

Очевидно, що поділ на об'єктивні й суб'єктивні детермінанти є певною мірою умовним, оскільки детермінанти, що є суб'єктивними, обумовлені як особистісно, так і зовнішніми факторами. Жодні зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами протиправного діяння, якщо вони не стали внутрішніми детермінантами людської діяльності. Тому є очевидним, що в чистому вигляді немає ні об'єктивних, ні суб'єктивних детермінант. Слід погодитися, що більшість із них мають об'єктивно-суб'єктивний характер із переважанням або об'єктивного, або суб'єктивного начала [9, с. 66].

Висновки

З огляду на викладене наголосимо, що названі детермінанти злочинності в Україні стосуються й групової злочинності. Хоча ми погоджуємося з науковцями, що «конкретний злочин, учинений групою», «конкретний вид злочинів, учинених групами» та «групова злочинність» – поняття не тотожні [16, с. 97]. Однак, загальне існує лише в окремому, через нього, тому поняття «злочинність» містить окремий вид (види) злочинів і конкретні злочини. Отже, злочинність включає в себе групову злочинність і злочини, що вчиняються групами осіб. Відповідно, перелічені вище загальні детермінанти злочинності включають в себе і детермінанти групової злочинності в Україні. Адже вищий ступінь узагальнення закладено в явищах і поняттях причин та умов злочинності в цілому, оскільки вони пов'язані із соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві загалом (насамперед, макроекономічними процесам), і тими, що позначаються на рівні та способі життя цілих макрогруп.

Список використаних джерел

1. Криминология / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 415 с.
2. Советская криминология. – М.: Юр. лит., 1966. – 320 с.
3. Курс криминології: Загальна частина: у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін; за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. – Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. – 736 с.
5. Криминология / под общ. ред. А.И. Долговой. – М.: Инфра М-Норма, 1997. – 784 с.
6. Селлин Т. Социологический подход к изучению преступности // Социология преступности (современные буржуазные теории). – М.: Прогресс, 1966. С. 27-38.
7. Бухгольц Э., Лекшас Дж., Хартман Р. Социалистическая криминология / Э. Бухгольц, Дж. Лекшас, Р. Хартман. – М.: Прогресс, 1975. – 272 с.
8. Овчинников Б.Д. Вопросы теории криминологии / Б.Д. Овчинников. – Л.: Изд-во Лен. ун-та, 1982. – 80 с.
9. Четвериков В.С. Криминология / В.С. Четвериков. – М.: Инфра-М, 2001. – 160 с.
10. Зелинский А.Ф. Криминология. Курс лекций / А.Ф. Зелинский. – Харьков: Прапор, 1996. – 260 с.
11. Економічні злочини: попередження і боротьба з ними / за ред. А.І. Комарової та ін. – К.: НДІ «Проблеми людини», 2001. – Т. 25. – 820 с.
12. Мохова А.Е. О причинах и условиях роста преступности в России // Корни и причины преступности в России / под общ. ред. А.А. Петрова – М.: Проспект, 2001. – С. 47-51.
13. Мозоль А.П. Криминологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.08 / А.П. Мозоль. – К., 2002. – 18 с.
14. Блувштейн Ю.Д. О причинной обусловленности преступности // Криминология и уголовная политика. – М.: Ин-т гос. и права АН СССР, 1985. – С. 33-36.
15. Ферри Э. Уголовная социология / Э. Ферри. – М.: Изд. В.М. Саблина, 1908. – 591 с.
16. Прокументов Л.М. Групповая преступность несовершеннолетних и основные направления ее предупреждения / Л.М. Прокументов. – Томск: Изд. Томс. ун-та, 2001. – 280 с.